

POZNAJEM, PRIHVATAM, POŠTUJEM- ISTRAŽIVANJE ETNIČKE DISTANCA KOD DECE I NJIHOVIH RODITELJA

Vladimir Mihić i Ivana Mihić¹

Filozofski fakultet u Novom Sadu

Ovaj rad bavi se pitanjem izraženosti etničke distance kod dece uzrasta 11-12 godina (treći i četvrti razred osnovne škole) i njihovih roditelja. Uzorak je činilo 208 učenika oba pola i 242 roditelja. U istraživanju su korišćene Bogardsove skale za merenje socijalne, odnosno etničke distance (za decu je skala bila nešto modifikovana), kao i upitnik za roditelje koji se ticao nekih aspekata poznavanja kulture sopstvenog i drugih naroda. Rezultati pokazuju da je etnička distanca mnogo izraženija kod dece nego kod roditelja, ali i da se na ovom problemu može raditi te su i date neke smernice kako sprečiti dalje razvijanje ove distance.

Ključne reči: etnička distanca, učenje kulture, teorija socijalne identifikacije

UVOD

Problem socijalne distance u psihologiju je uveo američki psiholog Emory Bogardus, koji je za teorijski okvir svoje Skale socijalne distance uzeo pojam koji je definisao američki sociolog R. Park. Parkovu definiciju socijalne distance kao «stepen i meru razumevanja i intimnosti koji karakterišu predsocijalne i socijalne odnose uopšte» (Park, po Havelki i sar. 1998), Bogardus donekle reformuliše i pravi test koji bi trebao da izmeri ovu pojavu preko konkretnih odnosa u koje pripadnici različitih grupa mogu da stupaju. Od 1928. kada je Bogardus po prvi put definisao sedam takvih odnosa, do danas, skala socijalne distance pretrpela je mnogobrojne modifikacije i promene. Danas je uvreženo mišljenje da je socijalna distanca najbliža konativnoj komponenti stava koja može, ali i ne mora biti u skladu sa preostale dve komponente (emotivnom i kognitivnom).

¹ Adresa autora: sajkons@eunet.yu

Međutim, ono što je interesantno jeste da je sam pojam postao već pomalo zaboravljen i da u gotovo nijednom novijem stranom udžbeniku socijalne psihologije nećete naći ni reč o socijalnoj distanci. O etničkoj distanci je još teže pronaći bilo šta, ako izuzmemo radove sa prostora bivše SFRJ ili cele jugoistočne Evrope uopšte (npr. Zervoulis i Lyons, 2002). Jedno od mogućih objašnjenja leži u tome da je sam pojam «etničkog» pomalo zaboravljen u Zapadnoj Evropi i SAD kao dominantnim političkim silama i da se pojam nacije vezuje za mesto rođenja i boravka (dakle za državljanstvo), a ne, kako je to slučaj sa istočnom i južnom Evropom, sa mitovima, kulturom, pa čak i jezikom predaka (Molnar, 1997; Gelner, 1997; Smit, 1998). Zato je samo istraživanje etničke distance uglavnom zamenjeno istraživanjem predrasuda, stereotipa i stavova, ali uvek u kontekstu nacionalne (ili rasne), a ne etničke pripadnosti.

U SAD pitanje etničke distance teorijski gotovo i da ne postoji. Pa ipak i sam Bogardus je počeo svoja istraživanja ispitivanjem distance prema Afro-Amerikancima u SAD. Ta istraživanja pokazala su da su Afro-Amerikanci bili u to vreme (1966) gotovo najmanje omiljena grupa u SAD, odmah ispred Indijaca ili, što je za ovo istraživanje naročito interesantno, Roma (Smith i Dempsey, 1983). Ali, već osamdesetih, ozbiljnija istraživanja etničke distance prestaju, tako da su danas mnogo češća istraživanja rasnih predrasuda, naročito prema Afro-Amerikancima koja pokazuju da je SAD još veoma daleko od društva «bez boje» i da je procenat crnih glumaca u serijama, pa čak i crnih likova u stripovima izuzetno mali, dok je broj Latino-američkih ili Azijskih glumaca nešto iznad 1% (Aronson, 1999).

U multietničkim državama kakva je Srbija, pojam i istraživanja etničke distance su veoma popularna i biće (nažalost?) i dalje u godinama koje slede. Neminovnost jeste nastanak države (i nacije) kod koje će sve ono negativno i pozitivno koje sada vezujemo za narode unutar Srbije biti u stvari vezano za okolne, bliske i ne tako bliske narode. Broj istraživanja etničke distance kod nas i u okolnim zemljama (gde prvenstveno mislimo na BiH, Hrvatsku, Makedoniju, pa donekle i Grčku) je zaista neizmerno velik. Ako se ipak ograničimo na nekoliko poslednjih godina, vredi spomenuti istraživanja Biroa i saradnika (Biro i sar. 2001; Biro i sar. 2002). U ovim istraživanjima praćena je etnička distanca prema dest naroda od 1997. do 2002. godine. Rezultati ovih istraživanja pokazuju da je etnička distanca ostala na relativno visokom nivou u poslednjih šest godina, iako je nakon oktobarskih previranja imala značajan pad. Narodi prema kojima postoji najizraženija distanca su, manje ili više dosledno, uvek bili Albanci, Romi, Muslimani, Mađari i Hrvati. Mesto ovih naroda na skali etničke distance nije konstantno (iako Albanci uvek zauzimaju prvo mesto što pokazuju i neka druga istraživanja, npr. Sekelj, 2000), ali ovih pet naroda su oni narodi prema kojima kod Srba postoji najizraženija etnička distanca. S druge strane spektra su Crnogorci i Makedonci kao Srbima bliski narodi (čini se više istorijski i religijski, iako ovaj poslednji kriterijum sve više postaje problematičan). U istraživanjima u BiH, zbog specifične situacije, etnička distanca je gotovo uvek veća, a i narodi su nešto drugačije raspoređeni. (Turjačanin i sar. 2001). Ono na čega skrećemo pažnju jeste da su, pored Srba kod ispitanika iz Federacije i Bošnjaka i Hrvata kod ispitanika iz Republike Srpske, u oba uzorka visoko mesto na skali etničke distance zauzeli Romi

i time uspostavili dobru vezu sa prethodno pomenutim istraživanjima. Naravno, ovde je potrebno staviti jedan mali znak pitanja koji bi se ticao pojma etničke distance prema Romima i moguće preformulacije u rasnu distancu, pre nego etničku. No, kako bi ovakav zaključak doneo nova pitanja i naročito otvorio Pandorinu kutiju rasizma u Srbiji, za potrebe ovog istraživanja i članak zadržaćemo se na nedovoljnoj odrednici etničke distance i kod Roma.

Neka strana istraživanja pokazuju da je osnov za smanjenje predrasuda i negativnih stavova prema drugim narodima - kontakt sa njima (Zervoulis i Lyons, 2002). Naime, kako su ovi autori pokazali na primeru Grčke, oni Grci koji su imali češće kontakte sa Muslimanima u Grčkoj imali su i manje negativne stavove prema njima (interesantno je da nije rečeno i da su ti stavovi pozitivni, već samo «manje negativni»). Pored ovoga, kao značajnim se navodi kvalitet kontakta (pre nego prost kvantitet) između dve grupe, pa time i pripadnika dva naroda (Eller i Abrams, 2002). U jednom drugom istraživanju (Rutland i sar. 2002), pokazano je da ljudi, a naročito deca imaju tendenciju da svoje stavove prema nacionalnim grupama prilagode opštem stavu jednog društva prema tim grupama.

Međutim, ono što je interesantno jeste da je u ovoj pravoj poplavi istraživanja etničke distance i stavova prema drugim narodima veoma malo onih koji se bave distancom dece prema tim narodima. Pored već malopre navedenog (Rutland i sar. 2002), moguće je naći još samo par (Arsenović-Pavlović i sar. 2002; Mihić i Lisul, 2002). Sva ova istraživanja pokazuju da čak i kod veoma male dece (osnovnoškolaca, pa čak i predškolaca) postoji tendencija da se neke nacionalne grupe vide kao nama bliske, a neke kao nama daleke, što proizvodi odbacivanje tih grupa.

METOD ISTRAŽIVANJA

Problem istraživanja

Problem ovog istraživanja jeste utvrđivanje izraženosti etničke distance kod dece ranog osnovnoškolskog uzrasta, odnosno učenika trećih i četvrtih razred (uzrast 10-11 godina) godina. Pored toga, utvrđivana je i etnička distanca njihovih roditelja, kao i postojanje razlike između ove dve grupe. Cilj rada nije bio samo puko statističko utvrđivanje razlike već i malo dublja analiza tako da je sa skoro svom decom iz uzorka i njihovim učiteljicama i razgovarano o nekim aspektima distance prema narodima iz našeg okruženja.

Pored ovoga, roditelji su odgovarali na upitnik koji se ticao nekih aspekata kulture drugih naroda, te je pokušano da se i ovi rezultati dovedu u vezu sa etničkom distancom i njih, ali i njihove dece.

Ciljevi istraživanja

Istraživanje je sprovedeno sa sledećim ciljevima:

- Utvrditi nivo izraženosti etničke distance kod dece osnovnoškolskog uzrasta.
- Utvrditi nivo izraženosti etničke distance kod njihovih roditelja.
- Utvrditi da li postoje razlike u izraženosti ova dva nivoa.
- Utvrditi da li postoje razlike u izraženosti etničke distance roditelja s obzirom na neke aspekte učenja kulture svog i drugih naroda.
- Postaviti osnove programa prevencije koji bi se oslanjao na učenje kultura različitih naroda koji žive na teritoriji Vojvodine.

Uzorak

Uzorak je činilo 208 učenika oba pola (54% dečaka i 46% devojčica) kao i 242 roditelja i to 54% majki i 46% očeva. Istraživanje je obavljeno tokom 2002. i 2003. godine.

Svi učenici bili su sa teritorije Novog Sada, a škole koje su učestvovalе u istraživanju bili su iz različitih delova grada te stoga različite i po nacionalnoj strukturi (iako su u svakoj većinu činila srpska deca). Roditelji su bili različite starosti (26-60 godina; prosečna starost bila je 39 godina), različite nacionalnosti (gde je 76% Srba, a 24% su činili Mađari, Hrvati i Romi), kao i različitog obrazovanja (11% sa osnovnom školom, 61% sa srednjom i 28 sa višom ili visokom). Treba odmah napomenuti da su upitnici koji su bili dati roditeljima neretko vraćani neispunjeni, pa čak ponekad i sa otvorenim negodovanjem.

Korišćeni instrumenti

U ovom istraživanju korišćeni su:

- Klasična Bogardusova skala socijalne distance (korišćeni odnosi bili su: «da bude državljаниn Vaše države», «da bude stanovnik Vašeg grada», «da Vam bude šef», «da Vam bude prijatelj», «da Vam bude zet/snaja» i «da Vam bude muž/žena»).
- Modifikovana Bogardusova skala (tehnički i grafički izgled koji je bio primenljiv za decu) u kojoj su odnosi bili: «da živi u tvom gradu», «da živi u tvojoj zgradi/ulici», «da ide u tvoju školu», «da sedi sa tobom u klupi», «da ti bude učiteljica» i «da ti bude najbolji prijatelj».
- Upitnik za roditelje koji se bavi nekim aspektima kulture i procene važnosti upoznavanja kulture svog i drugih naroda za razvoj deteta.

I za decu i za njihove roditelje kao etničke grupe prema kojima je merena distanca dati su bili Srbi, Hrvati, Mađari, Albanci i Romi. Rezultat je dobijen tako što je za svako neprihvatanje odnosa sa bilo kojim od naroda ispitanik dobijao jedan bod. Veći skor je, dakle, ukazivao na veću distancu.

Metod prikupljana podataka

Zbog specifičnosti istraživanja čini nam se umesnim da na ovom mestu malo detaljnije predstavimo način prikupljanja podataka.

U svim školama koje su pristale da učestvuju u ovom istraživanju kontaktirani su psiholozi ili pedagozi koji su u saradnji sa direktorima škola ugovarali istraživanje u razredima po svom izboru (najčešće kod učiteljica koje su bile raspoložene za ovakav vid istraživanja). Nakon toga, a uz dozvolu i molbu Odseka za psihologiju, najmanje jedan od autora istraživanja je lično prikupljao podatke u svakoj školi. Sami podaci su prikupljeni od dece, nakon kratkog uvoda koji je bio namenjen proveriti osnovnih uslova za istraživanje (tačnije, razgovor je vođen na temu da li oni poznaju neke narode i da li uopšte znaju kako se ti narodi razlikuju). Sa svom decom je rađeno grupno, ali su pitanja bila čitana i od strane istraživača, zatim je čekano da sva deca razumeju uputstvo i tek nakon što su sva deca odgovorila, prelazilo se na sledeće pitanje. Samo istraživanje trajalo je oko pola sata do četrdeset minuta po grupi dece. U nekim školama naknadno su obavljeni kratki intervjui sa decom i učiteljima kako bi se prikupili i neki kvalitativni podaci. Roditeljima su njihove upitnike najčešće nosila sama deca, a oni su ih ili sami vraćali ili su opet poslali ispunjene upitnike preko dece. U nekoliko slučajeva, roditelji su ispunjavali upitnike na roditeljskim sastancima. Kako je već napomenuto, određeni broj roditelja (ali ne toliko veliki da utiče na same rezultate) odbio je da učestvuje u ovom istraživanju.

REZULTATI

Etnička distanca kod dece

Kao što je i pretpostavljeno, etnička distanca postoji, čak i na ovom uzrastu. Najveća je prema Romima, zatim Albancima, Hrvatima, Mađarima i na kraju najniža prema Srbima. Detaljniji prikaz dat je u tabeli 1 i na grafikonu 1.

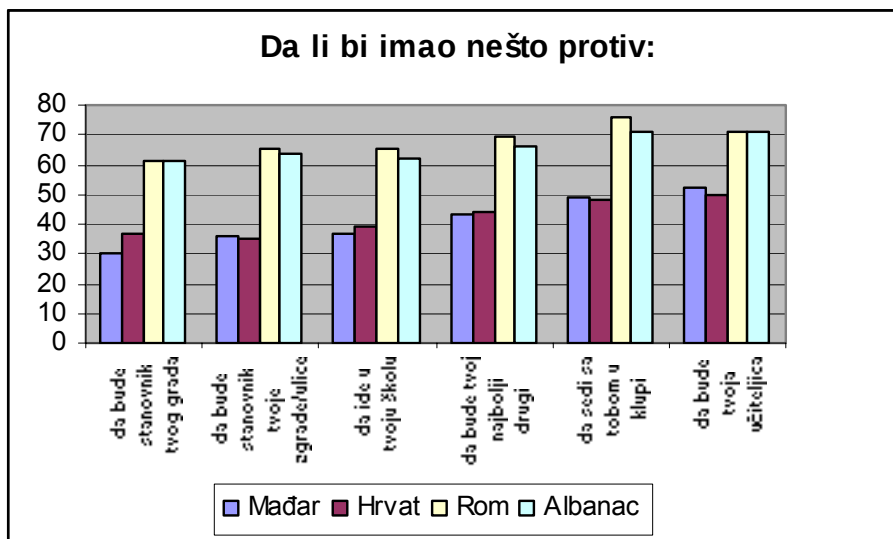
Tabela 1: Etnička distanca kod dece ranog osnovnoškolskog uzrasta*

narodi	Etnička distanca			
	Min	Max	M	Sd
Srbi	0	2	0.02	0.17
Mađari	0	6	2.48	2.43
Hrvati	0	6	2.53	2.53
Albanci	0	6	3.96	2.37
Romi	0	6	3.98	2.21
<i>Ukupna etnička distanca**</i>	0	24	12.97	7.81

* Maksimalna etnička distanca za narode bila je 6 (po jedan bod za svaki neprihvaćeni odnos sa pripadnikom tog naroda)

** Maksimalan skor na celokupnoj skali je 24 (šest odnosa X četiri naroda – narod kome je dete pripadalo nije ulazilo u određivanje etničke distance)

Grafik 1: Ukupna etnička distanca po nacionalnostima (deca)

Što se razlike u odnosu na pol tiče, ona je utvrđena samo kod ukupnog skora na skali etničke distance. Više skorove na skali etničke distance postigli su dečaci i to statistički značajno više nego devojčice (tabela 2).

Tabela 2: Razlike u nivou izraženosti etničke distance kod dece s obzirom na pol

	N	M	t= 2.69	p= 0.008
dečaci	113	14.3		
devojčice	95	11		

Na kraju, kao što se i može pretpostaviti, Kronbahovo α je izuzetno visoko (0.94), a i korelacije između etničke distance prema pojedinim narodima, kao i korelacije između ukupnog skora na skali i etničke distance prema pojedinim narodima, izuzetno su visoke i statistički značajne (korelacije idu od 0.63 pa sve do 0.83; sve na nivou od $p < .01$). Ovo se ne odnosi na etničku distancu prema Srbima koja je inače veoma niska i utvrđena samo kod troje dece (a i ovdje izuzetno niska).

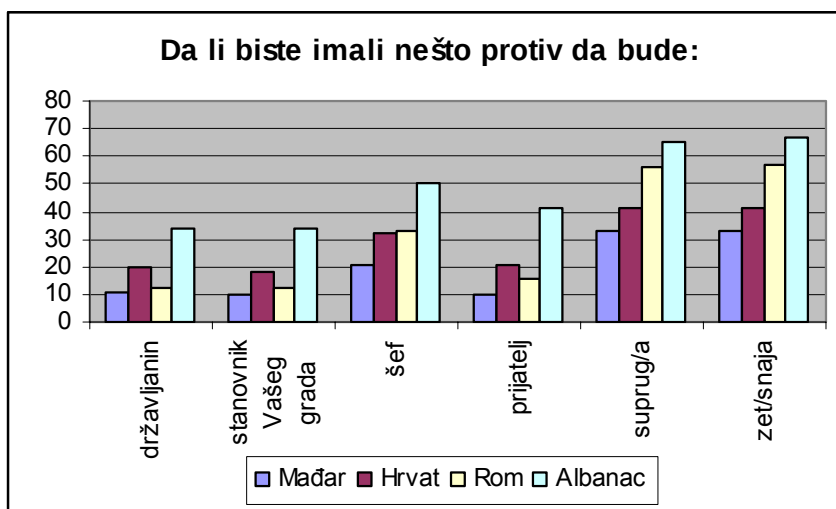
Etnička distanca kod roditelja

Kada se pogledaju rezultati roditelja, situacija je donekle slična. Opet je najniža etnička distanca zabeležena prema Srbima, zatim slede Mađari i Hrvati, a Albanci i Romi su zamenili mesta u odnosu na njihovu decu (najveća distanca je prema Albancima, a zatim prema Romima). Ovi rezultati prikazani su u tabeli 3 i na grafikonu 2.

Tabela 3: Etnička distanca kod roditelja

narodi	Etnička distanca			
	Min	Max	M	Sd
Srbi	0	3	0.05	0.37
Mađari	0	6	1.25	1.71
Hrvati	0	6	1.79	2.18
Albanci	0	6	3.07	2.38
Romi	0	6	1.95	1.83
<i>Ukupna etnička distanca</i>	0	24	8.11	7.17

Grafik 2: Ukupna etnička distanca po nacionalnostima (roditelji)

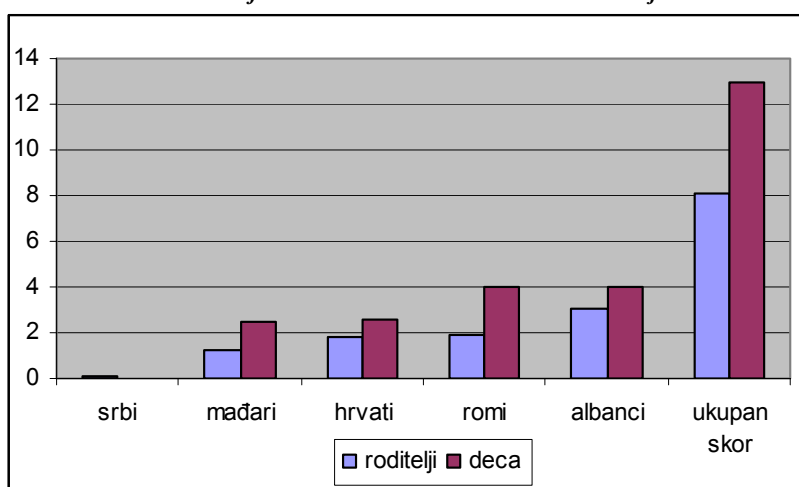
Ono što odmah upada u oči jesu mnogo niži skorovi koje su na skali (kako ukupno, tako i prema svim grupama, osim opet prema Srbima i prema Albancima)

postizali roditelji (grafik 3). Ova razlika je i statistički značajna (tabela 4), ali o njoj će biti više reči u diskusiji.

Tabela 4: Razlika u nivou izraženosti etničke distance kod dece i roditelja

	N	M	t= 6.78	p< 0. 001
deca	208	12.97		
roditelji	229	8.11		

Grafik 3: Etnička distanca kod dece i roditelja

Podaci sa upitnika o nekim aspektima kulture govore nam da roditelji mnogo važnijim za svoju decu procenjuju poznavanje sopstvene nego kulture drugih naroda (Tabela 5). Da je ovo zaista i bitan podatak govori i korelacija ova dva pitanja sa ukupnim skorom na skali etničke distance. Korelacije, iako nisu visoke, jesu statistički značajne (tabela 6).

Tabela 5: Važnost poznavanja sopstvene i kulture drugih naroda*

Koliko je važno poznavanje:	M	Mdn
sopstvene kulture	4.57	5
kulture drugih naroda	3.38	3

*ocene su se kretale od 1 (nije uopšte važno) do 5 (izuzetno važno)

Tabela 6: Povezanost procenjene važnosti poznavanja kultura i ukupnog skora na skali etničke distance

	R	p
ED* – važnost poznavanja kulture sopstvenog naroda	0.18	0.006
ED – važnost poznavanja kulture drugih naroda	- 3.13	0.000

* ED=ukupan skor na skali etničke distance

S druge strane, najveći broj roditelja procenjuje da poznavanje tih istih kultura drugih naroda na dete utiče pozitivno i oplemenjujuće (grafik 4), a više od polovine dece se sa pripadnicima drugih kultura sreće svakodnevno (Tabela 7). Takođe, samo trećina dece ne uči nijedan strani jezik, ali samo nešto manje od 13% uči strani jezik kod kuće (najčešće u mešovitim brakovima).

Grafik 4: Procena uticaja na dete poznavanja kultura drugih naroda

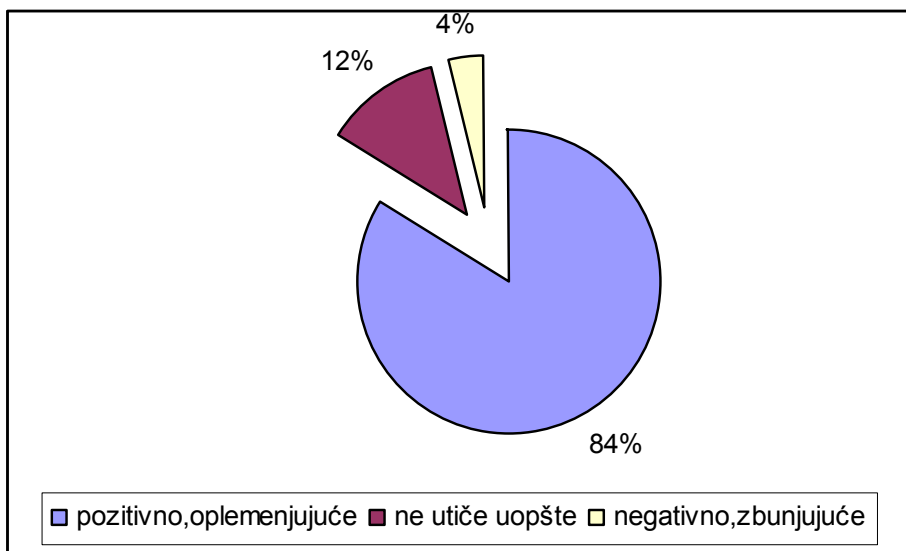

Tabela 7: Učestalost kontakata dece sa pripadnicima drugih naroda

	%
svakodnevno	54.5
često	19
ponekad	24.4
retko	1.7
nikad	0.4
korelacija učestalosti kontakata i ukupnog skora na skali etničke distance: R= - 0.29; p< 0.01	

Na kraju prikaza rezultata ovog istraživanja nalaze se dva veoma bitna pitanja. Rezultati pokazuju da se samo 21% roditelja kroz igru, kao deci najadekvatniji način učenja, bavi kulturama drugih naroda. Kada se radi o nekim drugim metodama (čitanje, gledanje televizije i sl.) situacija je nešto povoljnija – tačno polovina na ove načine podstiče kod svoje dece učenje kultura drugih naroda. Što se razlike u ukupnom skoru na skali tiče, ona postoji u oba slučaja, ali je samo u drugom i statistički značajna. (tabela 8)

Tabela 8: Razlike u ukupnom skoru na skali etničke distance s obzirom na bavljenje kulturama drugih naroda

	M1	M2	t-test	p
ED – igra	7.14	8.37	-1.06	0.288
ED – drugi načini bavljenja različitim kulturama	6.54	9.66	- 3.36	0.001

M1 – prosečan skor na skali roditelja koji se bave kulturama drugih naroda kroz igru (odnosno na neki drugi način)

M2 - prosečan skor na skali roditelja koji se **ne** bave kulturama drugih naroda kroz igru (odnosno na neki drugi način)

DISKUSIJA

Etnička distanca kao problem koji još uvek okupira ovu zemlju, svakako je nešto čime se mi kao psiholozi moramo baviti. Istraživanja etničke distance kod dece jesu nova, a njihov broj je izuzetno mali. Pa ipak, neki rezultati ovog istraživanja mogli bi biti dobar indikator koliko je ovaj problem realan i velik.

Prosto prikazivanje rezultata daje jednu prilično tmurnu sliku. Etnička distanca koju pokazuju deca iz našeg uzorka je izuzetno velika, a ako uzmemo u obzir i rezultate njihovih roditelja, ona je gotovo neverovatna. S druge strane, i kod dece i kod roditelja postoji gotovo identičan sled nacionalnosti što se tiče izraženosti etničke distance. Ona je najniža prema Srbima, nešto viša prema Mađarima, odnosno Hrvatima, a najviša prema Albancima i Romima. Međutim, kod poslednje dve nacionalnosti zapaža se jedna interesantna činjenica - dok su kod roditelja Romi gotovo jednako prihvaćeni (ili odbačeni, zavisno iz kog ugla gledamo) kao i Mađari i Hrvati, a Albanci su daleko najviše odbačeni, kod dece su Romi i Albanci gotovo izjednačeni u etničkoj distanci (čak je ona veća u odnosu na Rome).

Pitanjem izraženosti distance prema Albancima nećemo se baviti u ovom članku, jer je ova činjenica već mnogo puta do sada objašnjavana, a etnička distanca prema Albancima je i inače uvek bila najviša (ako izuzmemo ratne godine) i to ne samo u Srbiji, već i u Hrvatskoj, Makedoniji, Crnoj Gori, pa čak i Grčkoj. Ovaj trend će se verovatno i nastaviti do konačnog rešenja mnogobrojnih konflikata koji postoje između Albanaca i susednih naroda (prvenstveno Srba i Makedonaca). Ako distancu prema Hrvatima i Mađarima posmatramo kao relativno nisku, a svakako je bilo nerealno očekivati da ona uopšte ne postoji, najveći problem koji se ovim istraživanjem nameće jeste postojanje etničke distance - i to izuzetno visoke - prema Romima, prvenstveno kod dece. Interesantno je zapaziti da je izraženost etničke distance kod roditelja, iako je u globalu relativno niska, naglo skočila kada su na red došla pitanja o bračnim vezama sa Romima, kao i pitanje o prihvatanju Roma kao šefa. Ova slika je bitna zato što nam ukazuje na jednu stereotipnu sliku Roma koji jesu naši susedi, pa čak mogu biti i prijatelji, ali šefovi i supružnici ne.

No, pre nego što se vratimo važnom pitanju etničke distance prema Romima kod dece, pokušaćemo da damo objašnjenje tako visokog skora na skali etničke distance koje je utvrđeno u ovom istraživanju. Najlakše objašnjenje bilo bi da su deca mnogo iskrenija od svojih roditelja i da su oni zaista govorili iz srca, dok su roditelji bili uzdržani i često skrivali svoja osećanja. Pa dobro, zašto onda odbaciti ovo objašnjenje? Zato što bi ono impliciralo da naši roditelji odgajaju generaciju malih nacionalista koji bi najradije živeli u etnički čistoj ili makar od Roma i Albanaca očišćenoj državi. Ako je ovo objašnjenje teško prihvatiti, koje nam ostaje? Prema Horovicu, etnički stavovi, pa i etnička distanca dece su u stvari samo slika sredine u kojoj se ova deca razvijaju (Horowitz, po Đuriću, 2001). Naravno, kao najbitniji aspekt te sredine javljaju se roditelji, ali ako je tako i imajući u vidu rezultate ovog istraživanja koje je pokazalo znatno izraženiju distancu kod dece, onda se opet vraćamo prvobitnom objašnjenju. No, naravno da ne možemo zanemariti činjenicu da su deca iz našeg uzorka odrasla uz rat, propast jednog sistema i potpuno nesnalaženje njihovih roditelja u novoj situaciji. Dovoljno je samo reći da je većina njih rođena 1990, prelomne godine naše novije istorije.

Ali, čini se da na razvoj etničke distance kod dece utiču i neki drugi faktori. Jedan od najpoznatijih socijalnih psihologa koji se bavio pitanjem odnosa među grupama, ali i razvojem socijalnog identiteta, Henri Tajfel (Henry Tajfel) ovim pitanjem bavio se još dalekih šezdesetih. On, zajedno sa Džahodom, osnov nastanka

etničkih stavova kod dece nalazi u jakom emocionalnom odnosu dece prema svetu koji ih okružuje. Dakle, ti stavovi mogu biti formirani spolja, ali kako deca na ovom uzrastu još uvek nisu u potpunosti kognitivno formirana, emocionalni aspekt stava je taj koji boji njihovu sliku stvarnosti. Ovo može objasniti tako izraženu distancu, ali uz podsećanje da samu atmosferu za nastanak distance, kao i narode prema kojima će biti izraženija, formiraju odrasli, pre svega roditelji.

Ono što bi trebalo da nas zabrine jeste da je vrlo lako na jedno opšte osećanje neprijatnosti koje se vezuje za neke nacije (ovaj izraz nam se čini adekvatnijim nego pojam distance), kasnije «nakalemiti» i kognitivnu (i konativnu?) komponentu i stvoriti odraslog koji postaje prototip nacionaliste (izražena etnička distanca, stereotipi kao posledica selektivnog prihvatanja informacija koje je uslovljeno njegovim emocijama vezanim za određene nacije, pa na kraju i postojanje predrasuda). I zato je potrebno sa decom raditi na uspostavljanju pozitivnijeg odnosa prema tim nacijama (kod nas, to su prvenstveno Romi i Albanci) kako bi izbegli nastanak «prave» etničke distance koja postoji kod odraslih, a koja je i kvalitativno različita od one koja se oslanja prvenstveno na emocije i javlja se kod dece.

Ako je to iz podataka ovog istraživanja jasno, šta je onda to što treba učiniti da bi vršnjačke grupe i razrede koji su etnički heterogeni učinili što homogenijim i kohezivnijim? Kao što je i ovo istraživanje pokazalo, samo prisustvo učenika druge nacionalnosti u jednom razredu može ne samo da ne smanji, već naprotiv i povećati stepen etničke distance prema tim narodima. Uzrok ovoga, makar kod Roma koji su nam, ponovimo to, za ovo istraživanje i najinteresantniji, može da proizilazi iz teorije socijalne identifikacije koja je već pomenuta (Tajfel i Turner, 1986). Naime, po ovoj teoriji manjinska grupa u dodiru sa većinskom može razviti nisko samopoštovanje koje dovodi do nastanka jednog od tri nivoa odbrane – odbacivanje trenutnog socijalnog identiteta i prelazak u većinsku grupu, razvoj ponosa unutar grupe kao posledica poređenja sa drugim manjinama i na kraju zanemarivanje onih aspekata koji grupu čine inferiornom i stvaranje sopstvenih normi i pravila.

Ako imamo na umu da su granice između većinske i manjinske grupe u ovom slučaju praktično nepropusne, da je razvijanje ponosa kao posledica poređenja sa inferiornijim manjinama takođe gotovo nemoguće (uzimajući u obzir status Roma u Srbiji), jedina opcija za prevazilaženje lošeg samopoštovanja grupe jeste stvaranje sopstvenih normi. Ali, ova opcija je najčešće povezana sa zanemarivanjem društvenog morala i naročito sa agresivnošću, naročito ako je ta inferiornost grupe percipirana kao nezaslužena. U takvoj situaciji stvara se vrzino kolo – pripadnici romske populacije percipiraju sopstveni loš položaj u društvu (i u razredu) kao nezasluženi, reaguju na nju agresijom (ili makar neprihvatanjem u potpunosti propisanih moralnih normi), a ovo opet rezultira negativnim stavom dece, ali i učitelja, prema njima. Zato su najčešće ova deca slabi učenici, a u poslednje vreme su se javile čak i ideje (neretko podržane i od strane psihologa) za odvajanje romske dece u posebne razrede ili čak škole, što je svakako lakše za same učitelje, ali može dovesti samo do još većeg isključenja Roma iz društvenog i školskog života. Iz ovog razloga trebalo bi više pažnje posvetiti osmišljavanju metoda kvalitetnijeg uključivanja romske dece u sam razred. Inkluzija ne podrazumeva samo fizičko

prisustvo ove dece u školi. Ona zahteva i rad na jačanju grupe, što se može postići na mnogo načina od kojih je možda najefikasniji onaj koji predlaže Muzaref Šerif (Sherif, 1956) – on je u svom eksperimentu uspeo da smanji i otkloni neprijateljstvo između dve grupe dece na taj način što im je postavljao zadatke koje su mogli da ostvare samo zajedno. Dakle, da bi postigli cilj, oni su morali da sarađuju i time su zajedno radili na rešavanju problema. Ova blizina koja je kvalitativno, a ne kvantitativno različita (čak je rešavanje problema vremenski sigurno kraće nego svakodnevni kontakt na času), dakle samo ova blizina je ona koja nam daje neku nadu da će se razvijati kohezivnost grupe i da će vremenom i distanca prema drugim grupama (u ovom slučaju pripadnicima drugih nacija) postajati sve manje izražena. Da je ovo tako, trebalo bi navesti samo još jedan argument. Naime, po veoma uticajnoj teoriji borbe protiv predrasuda, Teoriji neizbežnosti (Aronson, 1999), sama neizbežnost kontakta sa osobama koje ne volimo, opet treba podvući – pravog, a ne fizičkog kontakta, dovodi do traženja onih dobrih osobina kod tih osoba, a sve sa ciljem otklanjanja disonance koja bi postojala ako bismo se svaki dan susretali sa osobama koje ne volimo i još bili primorani da sa njima radimo. Slična iskustva imali su i Amerikanci sa stvaranjem rasno mešovitih škola i koledža u kojima je u početku to bila samo maska za svet, ali se vremenom, uz mnogo truda došlo do današnje situacije u kojoj ne samo da postoje mešovite škole i druženja, već i ljubavi i brakovi (Aronson, 2002, str. 362-363).

U skladu sa ovim tumačenjem jesu i osnovne postavke kontakt hipoteze čiji je začetnik Gordon Olport, po kojoj kontakt između dve grupe, pod određenim uslovima, može dovesti do smanjenja predrasuda i stereotipa. Tih neophodnih uslova ima, makar po različitim autorima, manje ili više. Već spomenuti Šerif govori o nizu zajedničkih zadataka na kojima bi pripadnici te dve grupe radili. Ovde se kao bitni uslovi navode i isti status dve grupe, kooperacija, razbijanje stereotipnih slika itd. Jasno je da se ovde radi, kao što je jedan od najvećih zastupnika kontakt hipoteze Petigru (Petigrew) tvrdio, pre o integraciji nego desegregaciji (Petigrew po Hewstonu, 2000). Thomas Petigrew ističe još dva bitna momenta koji utiču da kontakt između dve grupe bude uspešan: postojanje pozitivnih emocija i naročito empatije, kao i postojanje mogućnosti da pripadnici te dve grupe postanu prijatelji. Zaključno, Petigrew tvrdi da je pozornost autora na kontakt hipotezu, pored svih dobrih i plodotvornih stvari dovela i do zasićenja uslova koji ponekad postaju toliko specifični da se praktično ni ne mogu dostići. (Petigrew, 1998). Zato je neophodno postaviti nekoliko osnovnih potreba i po potrebi ih varirati, pre nego se zapetljati u gomili bespotrebnih i teško održivih uslova koje predlažu neka istraživanja ove popularne teorije.

Zaključimo na kraju ove male diskusije – pažnju i aktivnosti psihologa i drugih osoba uključenih u rad sa decom treba jasnije usmeriti ka kvalitetnijem zbližavanju dece iz većinske i manjinskih kultura, što podrazumeva mnogo više napora nego što ga sada ulažemo.

Pozabavimo se sada još nekim rezultatima ovog istraživanja. Zanimljivi su oni koji se tiču procene važnosti učenja dece sopstvenoj i drugim kulturama. Naime, dok je sasvim logično da se važnijim smatra poznavanje sopstvene kulture, ono što je

uočljivo jeste postojanje korelacije između procene te važnosti i izraženosti etničke distance. I dok ovde možemo staviti mali znak pitanja s obzirom na nisku korelaciju (ispod 0.20), negativna korelacija između stepena etničke distance i ocene važnosti poznavanja kulture drugih naroda je ono što treba da zabrine. Naravno, teško je, ako ne i nemoguće, ubediti nekoga da je važno znati makar nešto i o drugim kulturama, ali sigurno da moramo imati na umu da većina roditelja i nema kontakta sa drugim kulturama (dakle, ne sa pripadnicima drugih kultura, već sa sadržajem same kulture) pa stoga i smatraju da to i nije toliko važno (ali time i stvaraju veću distancu prema pripadnicima drugih naroda koja može biti i rezultat nepoznavanja tih naroda, a ne samo negativnih osećanja prema njima). Stoga, ono što možemo učiniti jeste da pokušamo da njihovu decu naučimo kulturama drugih naroda, pogotovo onih naroda koji žive sa nama i da time u startu smanjimo uticaj nepoznatog na nastanak etničke distance. U te aktivnosti bilo bi poželjno uključiti i roditelje dece.

Da ovakvi pokušaji imaju realan osnov, pokazuju aktivnosti koje roditelji koji se bave izučavanjem drugih kultura sa svojom decom navode u istraživanju: učestvovanje u tradicionalnim događajima različitih kultura, putovanje, gledanje TV programa ili čitanje knjiga čiji je sadržaj posvećen tradiciji i načinu života različitih naroda. Sve ove aktivnosti deo su palete najčešće biranih načina za provođenje slobodnog vremena roditelja i dece i sadrže u sebi interakciju koja je vežan aspekt kvaliteta odnosa roditelj-dete. U svakoj od njih krije se potencijal za oba aktera ovog odnosa: deca mogu da u situaciji zajedničke aktivnosti sa osobom od poverenja, istražujući usvajaju činjenice o kulturi različitih naroda, a roditeljima se pruža mogućnost da, provodeći vreme sa svojim detetom na jedan od najkvalitetnijih načina, organizujući sredinu koja motiviše na samostalnu aktivnost i radoznalost, saznaju i usvoje veliki broj činjenica koje im mogu pomoći da revidiraju neke od svojih stavova.

LITERATURA

- Aronson, E. (1999). *The Social Animal*. New York, Worth Publishers.
- Arsenović-Pavlović, M., Buha, N., Jolić, Z., Petrović, N. (2002). Socijalna distanca dece Roma i dece ne-Roma i obrazloženja distance. Saopštenje na 8. naučnom skupu «Empirijska istraživanja u psihologiji» (Beograd 7-8 februar), *Knjiga rezimea*, str. 30.
- Biro, M., Logar-Đurić, S., Bogosavljević, S. (2000). Politički uticaj provladinih i nezavisnih televizija u Srbiji. *Nova srpska politička misao*, 1-2, 227-242.
- Biro, M., Mihić, V., Milin, P., Logar, S. (2002). Did socio-political changes in Serbia changed the level of authoritarianism and ethnocentrism of citizens? *Psihologija*, 35, 37-48.
- Cadinu, M., Reggiori, S. (2002). Discrimination of a low-status outgroup: the role of ingroup threat. *European Journal of Social Psychology*, 4, 501-515.

- Đurić, Đ. (2001). *Socijalna psihologija obrazovanja*. Sombor, Učiteljski fakultet.
- Eller, A., Abrams, D. (2002). Intergroup contact in schools: The roles of class identification and levels of categorisation. British Psychological Society's Social Psychology Section Conference (Huddersfield, UK, 11-13 September), *Book of Abstracts*, str. 13.
- Hewstone, M. (2000). Contact and categorization: social psychological interventions to change intergroup relations. U Stangor, C. (Ed.). *Stereotypes and Prejudice*. Philadelphia, Taylor & Francis.
- Gelner, E. (1997). *Nacije i nacionalizam*. Novi Sad, Matica srpska.
- Havelka, N., Kuzmanović, B., Popadić, D. (1998). *Metode i tehnike socijalnopsiholoških istraživanja*. Beograd, Centar za primenjenu psihologiju.
- Mihić, V., Lisul, I. (2002). Importance of learning about different cultures concerning ethnic distance in children age 6-10 in northern Serbia. British Psychological Society's Social Psychology Section Conference (Huddersfield, UK, 11-13 September), *Book of Abstracts*, str. 31.
- Pettigrew, T. F. (1998). Intergroup contact theory. *Annual Review of Psychology*, **49**, 65-85.
- Pettigrew, T. F. (2000). A meta-analytic test and reformulation of intergroup contact theory, *Social Forces*, **54**, 911-924.
- Rutland, A. , Cameron, L. , Milne, A., McGeorge, P. (2002). National and ethnic intergroup bias amongst British children. British Psychological Society's Social Psychology Section Conference (Huddersfield, UK, 11-13 September), *Book of Abstracts*, str. 38.
- Sherif, M. , Sherif, C. (1956). *An outline of social psychology*. New York, Harper & Bros.
- Tajfel, H., Turner, J. (1986). The social identity theory of intergroup behaviour. U Worchel, S. & Austin, W. G. (Eds.), *Psychology of intergroup relations*. Chicago, Nelson.
- Tajfel, H., Forgas, J. P. (2000). Social Categorization: Cognitions, Values, Groups. U Stangor, C. (Ed.). *Stereotypes and Prejudice*. Philadelphia, Taylor & Francis.
- Turjačanin, V., Čekrlija, Đ., Powell, S. i Butollo, W. (2002). Etničke distance i etnički stereotipi studenata psihologije u Banjaluci i Sarajevu. Saopštenje na 8. naučnom skupu «Empirijska istraživanja u psihologiji» (Beograd, 7-8 februar), *Knjiga rezimea*, str. 32.
- Weber, U., Mummendey, A., Waldzus, S. (2002). Perceived legitimacy of intergroup status differences: its prediction by relative ingroup prototypicality. *European Journal of Social Psychology*, **4**, 449-470.
- Zervoulis, K., Lyons, E. (2002). Predicting ingroup favouritism and outgroup derogation in a multicultural context: The effects of history representations, group identification, collective self-esteem and intergroup contact. British Psychological Society's Social Psychology Section Conference (Huddersfield, UK, 11-13 September), *Book of Abstracts*, str. 82.

ABSTRACT

ETHNIC DISTANCE IN PRIMARY SCHOOL CHILDREN AND THEIR PARENTS

Vladimir Mihić i Ivana Mihić

This paper aims to answer whether an ethnic distance in young children, age 11-12 (third and fourth year of primary school)s, as well as if their parents can be determined and what are the levels of that distance. Main techniques used were Bogardus' scale of social distance (somewhat modified for the children) and a questionnaire for the parents dealing with some aspects of knowledge about the culture. Results show that levels of ethnic distance are much higher in children, but also that this problem can be dealt with and in that spirit some directions on how to prevent the development of this distance were also given.